

Szküllák és Kharübdiszek közt...

BESZÉLGETÉS DR. GÁLL ERNŐ
NYUGALMAZOTT EGYETEMI TANÁRRAL,
A KORUNK VOLT FŐSZERKESZTŐJÉVEL

— Messzebről indulok, a hatvanas évek elején kezdem, amikor Kolozsváron a Babes-Bolyai Tudományegyetem történelem—filozófia karán hallgathattam „szabálytalan” előadásaidat. A szokatlan hangot, a merész gondolatokat előbb az előadások „kamara” jellegének, annak tulajdonítottam, hogy a magyar csoportban mindössze ketten voltunk, tehát „egymás közt”, és nyilván másképp beszél az ember, ha ketten hallgatják, mint ha népes hallgatósághoz szól.

Később rájöttem, hogy tévedtem, egészen másról volt szó. Tudatosan plántáltad belénk az „alkotó” marxizmussal sem harmonizáló legújabb polgári filozófiai és etikai eszméket, melyeket mi, a tiltott gondolatok fölött érzett enyhe borzongással, abszolút nóvumként szívtunk magunkba, ébredezgetve.

De talán még ennél is fontosabb volt az, hogy nemcsak eszméket közöltél velünk, hanem erkölcsi-emberi tartást is tanultunk tőled. Nem lehet véletlen, hogy azokban az években elég népes nonkonformista társaság került ki néhányatok keze alól. (A hatóságok ezt rosszkallották is!) Az egykori tanítványok közül ma többen igen fontos szerepet töltenek be az erdélyi magyar művelődési és szellemi élet őrhelyein.

Visszagondolva a történetekre, a közeli múlt eseményeire, úgy érzem, hogy az akkor és a későbbiek folyamán itt is, amott is elhintett gondolatmagok is kovásza, amolyan premisszái lehettek annak a nagy társadalmi átalakulásnak, ami Közép-Kelet-Európa országaiban és más térségekben végbement, zajlik vagy készülöben van.

Mintha a nagy felismerések kora köszöntött volna ránk. Az emberek a szociális igazságságot keresik, és a humánus jegyében akarják rendezni végre a közös dolgokat, országhatáron belül és kívül egyaránt.

Valóban történelmi időket élünk?

— Egy évvel ezelőtt indult el az a társadalmi földcsuszamlás, amelynek következtében — Atlantiszhoz hasonlóan — az úgynevezett reális szocializmus nagyobbrészt elsüllyedt. Egy földrésznyi világ, az emberiség szebb és jobb jövőjét délibábként elénk vetítő rendszer omlott össze néhány hónap alatt. Amennyire a társadalmi berendezések históriáját ismerem, ez a kataklizma egyedi fejleménynek tekinthető. Ha elgondolom, hogy például a feudalizmus hanyatlása, bomlása több mint két évszázaddal ezelőtt kezdődött, s még ma sem minősíthető teljesen lezártnak, a „szocializmus” bukását valóban páratlan történelmi eseményként kell elkönyvelnünk. Ma már közhelyszámba megy, de én is megismétlem: erre senki sem számított.

Évekkel ezelőtt Elvin Toffler a „jövő sokkjá”-ról írt könyvet, s ebben azokról a veszélyekről, károsodásokról értekezett, amelyek a rendkívül gyorsan és váratlanul bekövetkező, jövőt hozó mozgások következtében érhetik és érik is az embereket. Nos, a mostani százmilliókat megrázó sokk — hatását és következményeit tekintve — nem hasonlítható a Toffler könyvében taglaltakhoz. Egyébként — akárcsak a Richter-skála felső fokáival jelzett földrengések után — újabb és újabb, kisebb-nagyobb tektonikus lökések követik egymást. Az utórezgések még távolról sem szűntek meg. Az egész folyamat — a század- és az ezredfordulóhoz kapcsolódó korszakváltással egybefonódva — tovább tart. Kimenetele, több vonatkozásban is, egyelőre előreláthatatlan.

Gáll Ernő professzor hetvenöt éves. Szeretettel köszöntjük!

— *A történetek után mi vár a jövőkutatásra?*

— Az amúgy is sok tekintetben hitelét veszített jövőkutatásra újabb kudarc várna, ha valamilyen „pontos” előrejelzéssel rukkolna elő. Én sem vállalkozom arra, hogy a jelenlegi távlatvesztés, a tudatokban eluralkodott zavar körülményei között ilyesmivel kísérletezzem. Ehelyett néhány történelembölcseleti velleitású megjegyzést és szubjektív vallomást kockáztatnék meg.

Bibó István több zsákutcába jutott közép-európai államalakulat között a zsákutcsa magyar történelmet boncolgatta. Már elég régen tudjuk, hogy a sztálini fogantatású államszocializmus újabb zsákutcába sodorta régióink egyébként is elmaradottsággal, a kiútalan-ság rémével küszködő népeit, országait. A mostani evidencia sokak számára a csapdába esés élményével társult, s ehhez még az a demoralizáló felismerés járult, hogy nem a történelem cselekvő alanyai, mint szentül hitték, hanem csupán a történések tárgyai voltak. Az illúzióvesztés, a kiábrándultság és a keserű csalódás egymást felerősítő módon traumatizálja azokat, akik — sokáig utópiák, hamis tudatok vonzásában — ama meggyőződésben éltek, hogy a „jó oldalon” kötelezték el magukat. Súlyos tudati-lelki megrázkódtatásukat ama körülmény is fokozza, hogy az általuk szolgáltni vélt, egyértelműnek, szükségszerűnek ítélt társadalmi haladásról kiderült, hogy útjai gyakran inkább valaminő labirintushoz hasonlítanak. Ilyen esetekben a sokk, a trauma életutak, életstratégiák értelmét és erkölcsi megalapozottságát kérdőjelezi, semmisíti meg.

— *A Rosszat megtestesítő III. Richárd pusztulása Shakespeare-nél katartikus, megtisztító élményt vált ki a nézőből. Gondolom, hasonlóképp élték meg az emberek Ceaușescu lélek-típró diktatúrájának a bukását is, nem is beszélve a házaspár csúfos végétől?*

— Én az önkényuralom megdöntését egyértelmű felszabadulásként éltem meg. Bekövetkezését csak a reményen túli remény jegyében tudtam elképzelni, s ezért a gyűlölt zsarnokpár bukása határtalan örömmel töltött el. Ugyanakkor nem állíthatom, hogy az említett tudat- és lelki állapot idegen maradt volna tőlem. Sőt!

— *Az ember tudvalevően jövős lény, távlatok, merész célok nélkül valahogy értelmetlenné válik az élete. Most viszont kiderült, hogy a jövő tudományos tervezése lehetetlen, a holnapokat nem láthatjuk előre, a jövőkutatás inkább képzelgés, semmint tudomány. Ilyen helyzetben mitévők legyünk: törődjünk bele, hogy a szemhatár nem a végtelenbe fut, hanem csak odább, a palánknál húzódik?*

— Spinoza annak idején azt bizonygatta, hogy mind a remény, mind a félelem elvetendő, mert egyik sem az észlelyként felfogott emberhez méltó. Ebben sok igazság van. A megalapozatlan remény és a bénító rettegés tényleg lealacsonyító. Éppen ezért, sok hamisnak bizonyult várakozás és személyiségtorzító szorongások tapasztalatának birtokában ma inkább valaminő korszerűsített sztoicizmus felé hajlanék.

Már pusztán életrajzi meghatározottságból kifolyólag sem melengethetek vérmes távlati reményeket, de ugyanezen okból félnem sem nagyon kell. Így igazán megtehetem, hogy racionalizálni próbáljam azt, ami társadalmi láncreakcióként ment végbe, hogy aztán kifejeletében irracionális következményekhez, az ugyancsak Bibó diagnosztizálta közösségi neurozishoz és heveny hisztériákhoz is vezessen.

Ami a történelemfilozófia kicsengésű értelmezést illeti, engem főként a reménytől elválaszthatatlan utópia csódjé, a vele kapcsolatos dilemma foglalkoztat.

— *Könyvet is írtál erről...*

— A hatvanas években — blochi ihletésű — könyvet írtam a reményről és az utópiáról. A szívós utóvédharcait folytató dogmatizmussal hadakozva, elemezgettem őket. A reményben az erőt adó és a jövős tendenciákat kifejező „affektust”, az utópiában pedig egyrészt a fennálló viszonyokkal szembehelyezkedő bírálatot, másrészt az adott körülmények meghaladására, jövőépítésre ösztönző fantáziaszüleményeket méltattam. Közben az utópiák erdélyi hagyományait is becserkésztem.

A jelzett sokk hatása alatt azonban manapság elsősorban az utópiák kergetésében rejlő nagy veszélyekre helyezném a súlyt. Noha — mint ismeretes — Marx elhatárolta az utópiától az általa tudományosnak minősített szocializmust, az elméletében kimutatható számos utópikus elem azonban kétségtelenül meghatározó volt a nagy csőd előidézésében. Vitathatalanná vált számomra, hogy az a prófétikus látomás, amely a „daloló holnapok”, a kommunizmus eljövételét törvényszerűnek hirdette, s eme bizonyosság bűvöletében a megjósolt, s egyben szükségszerűnek ítélt végkifejlet meggyorsításához bármilyen eszköz alkalmazását elfogadta, sőt igazolta, a maga déliráns rajongásában súlyos hibák és bűnök forrásává vált. Magam is tapasztaltam, hogy az utópia nemcsak elfedi, hanem fel is falja a valóságot. Kizárólagosságot, intoleranciát szül. Arra buzdít, hogy mindenki, aki immunis maradt mákonyával szemben, a haladás kerékkötőjének bélyegeztessék.

Már régóta kétségtelen az is, hogy az „egyetemes osztály”-ként felfogott proletariátus — Marx által felvázolt — világtörténelmi missziója, az önmaga felszabadításának előfeltételeként tételezett általános emancipálás a nemes és szép ábrándok közé tartozik, s amikor Lenin, de még inkább Sztálin ezt a vágyalmot egy elmaradt, fél-ázsiai birodalomban próbálta életre hívni, az egy országban felépíthető szocializmus utópiája, a megvalósulás menetében egyre kíméletlenebb terrorhoz folyamodott. Ennek a kimérának, amelyben oly sokan *akar-tunk hinni*, szinte elkerülhetetlenül totalitarizmusba kellett torkollnia.

— *Ezek szerint az ilyen utópiák halálát az élet követelményeként fogadhatjuk el?*

— Igen, de tisztában kell lenni azzal is, hogy a helyükön keletkezett légyeres térben, a perspektívátlanág, a különböző kudarcok, sérelmek, a megoldásra váró égető problémák nyomán ordas indulatok, félelmetes elfogultságok, vendetták és szélsőségek uralkodhatnak el. Ez — sajnos — immár nem pusztá feltevés, hanem valóban véres valóság. Ebben a helyzetben a józan pragmatizmus viszonylag hosszabb távon is elfogadható alternatívának mutatkozik. Segíthet a kiutat jelentő jogállamiság, a többszólamiságot garantáló demokratikus rendszer, s a hatékonynak bizonyult piacgazdálkodás megteremtésében. Talán segíthet annak a tudatosításában is, hogy a kapitalizmusba való (vissza)rohanás (J. K. Galbraith) lendületét manapság már nem is az őseredeti, a hagyományos értelemben vett, *A tőkében* leírt berendezkedés, hanem egy olyan modell előnyei (az élet minőségét is javító szociális intézmények, jövedelemkiegészítések, bizonyos társadalmi ellenőrzés stb.) sarkallják, amelyek nem utolsósorban éppen az októberi forradalom, a munkásmozgalom, a különféle szocialista törekvések nyomására/hatására jöttek létre. Ezért is aggaszt a baloldal nálunk tapasztalt kollapszusa, ezért is keresem — nemzetközi kitekintésben is — egy ismét önmagára, korszerű funkciójára találó baloldal új szerepét — az eszmei igazolással együtt.

— *A totalitáriánus hatalom természetében rejlik, hogy képtelen elviselni, megtűrni a más-ságot, a sokféleséget. Ha — tegyük fel — a kommunizmus utópiája valóra vált volna — ami persze nonszensz —, akkor a földgolyó jelentős részén csupa egyarcú, arcnélkülivé foncsorozott emberek, tömegek nyomasztó látványával kellene számolni. És nemcsak egyéneket, hanem kisebb-nagyobb közösségeket is feláldozott volna az egyneműsítés oltárán. A szovjet hatalom esetében — és nyilván nem csupán ott — egész népek, nemzetek, etnikai közösségek veszítették volna el arcukat, minőségüket, ami nyilvánvaló ellentétben áll az ember alaptermészetével. Ezek szerint ez a hatalmas szociális konfliktus történelmileg szükségszerű, elkerülhetetlen volt, csupán az volt kérdés, hol és mikor robban ki, hogy futótüzként terjedve, végleg a történelem süllyesztőjébe seperje a „nagy kísérletet”?*

— A sztálini és a poszt-sztálini totalitarizmus — lényegénél fogva — egyneműsítő volt. Semmilyen vonatkozásban nem tűrte a másságot, a keretein, eszmevilágán kívül vagy velük szembehelyezkedő entitásokat. A tőle elválaszthatatlan parancsuralom, a végletes közpon-tosítás csak a teljes uniformizálódás feltételei között működhetett némi eredményességgel, s az egyedül üdvözítő igazság letéteményeseként, a kizárólagosságot, a türelmetlenséget árasztotta magából. Mindebből természetesen következett, hogy az államszocialista diktatú-

rák összeomlásával, illetve fatális meggyengülésével szinte mindenütt a különböző, eddig elnyomott vagy a vegetatív lét szintjére leszorított, gyakran rejtőzködésre, sajátosságaik álcázására kényszerített identitások újjászületésének, önérvényesítésének vagyunk a tanúi, részesei.

— *Hol a legerőteljesebb ez a folyamat?*

— Legerőteljesebben a nemzetiségek, az etnikai, faji, vallási stb. kisebbségek — most már Kelet-Európában is kibontakozó — reneszánszában nyilvánul meg. A cári Oroszországot joggal a „népek börtönének” nevezték, s a forradalom sikerét — többek között — az önálló, szabad létre áhítozó nemzetek, nemzetiségek és népcsoportok aspirációinak, a régi gyarmati gépezet elsöprő küzdelmének köszönhette. Lenin az évszázados egyenlőtlenség, az elmaradottság felszámolását, s noha a centralizmus híve volt, végül egy új típusú államszövetség kiépítését szorgalmazta. Szándéka szerint figyelembe kívánta venni a cári hódítások következtében függetlenségüktől megfosztott, hátrányos helyzetbe került népek érzékenységét és igényeit. Számolt a nagy orosz nacionalizmus továbbra is riasztó veszélyével, a részben átvett birodalmi bürokrácia közömbösséget, értetlenséget kifejező, s főként beolvasztó politikájával. A gyakorlati alkalmazás során nem lekicsinyelhető eredmények is születtek, ám az annexiók káros következményeit, a később önkényes határmegállapítások, a helyi hagyományok és érdekek mellőzésével hozott döntések stb. súlyosbították. A Lenin megalapozta pártállam és állampárt a maga végzetes központosító politikájával megfosztotta tartalmuktól az autonómiákat, az úgynevezett nemzeti formák pusztá díszítőelemekké silányultak. A sztálini rezsim terrorja egész népeket sújtott, a Molotov—Ribbentrop paktum alapján a balti államokat, majd Besszarábiát kebelezték be, a kollektív bűnösség jegyében pedig a Volga menti németeket, a krimi tatárokat és több kaukázusi kis népet deportálták. Sztálin utolsó éveiben az antiszemitizmus ismét vészjóslóan, állampolitikaként jelentkezett, s az internacionalizmus a szovjet állam nagyhatalmi politikáját volt hivatva álcázni.

— *Ezt az ideológiát hatalmas energiával sugározták szerte.*

— Ez a politika egész Kelet-Európában az „élenjáró példa” uralmát biztosította, s ennek égisze alatt az egyes országok nemzeti tradíciói, jellegzetességei számára nem sok hely, nem sok szerep jutott. Az egyneműsítés tehát ebben a viszonylatban is szinte akadálytalanul garázdálkodhatott. A különböző országok közötti érdekösszeütközéseket, a történelmi gyökerekből táplálkozó, ám új tényezőktől is meghatározott lappangó konfliktusokat a testvéri államok közötti baráti együttműködés, a világgá kürtölt egység takarta el.

Tekintettel arra, hogy — mint ismeretes — régióinkban az etnikai s a politikai államhatárok nem esnek egybe, a legtöbb országban található kisebbségek helyzetét és sorsát az illető nómenklatúrák érdekei, pillanatnyi vagy távlati számításai szabták meg. Az egyenjogúság gyakorlatában hullámvölgyek és viszonylagos magaslatok váltották egymást, ám ahol az élet minden vonatkozásában a monopóliumot élvező központot illette meg a döntés, ott a kisebbségek többnyire beolvasásra ítéltettek. Persze a nemzetköziség legitimáló elvére való hivatkozások ideig-óráig némi védelmet is nyújtottak, de az uralkodó tendencia egyre nyomasztóbban a többségi nacionalizmusnak kedvezett. Ez viszont mindinkább az állandósult hiánygazdálkodás, a meghirdetett eszmények és a valóság között keletkezett szakadék mélyülése folytán támadt legitimációs válságból való kiútnak, új legitimációt előállító ideológiának kínálkozott. A nacionalizmus térhódítása a kommunista pártok politikájában a legtöbb ország esetében nyomon követhető volt, s ezt a Ceaușescu-féle Romániában élő ketős kisebbségként egyre elviselhetetlenebb formákban kellett tapasztalnom. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy — még bizonyos problémaérzékenységnek is köszönhetően — elég korán felismertem a nemzetiségi kérdés növekvő jelentőségét, a benne jelentkező feszültségek potenciális robbanóerejét.

— *Ezt egyetemi előadásaidból is kiérettük. És ez lehetett az egyik oka annak is, hogy a filozófiai karról jó néhány hallgató elég korán a Korunk köré csoportosult, amelynek főszerkesztője és szellemi irányítója voltál.*

— Néhány, ezzel összefüggő illúziótól megszabadulva, azt is megláttam, hogy a romániai magyar művelődés túléléséért folyó erőfeszítéseket támogatva, a magam módján a homogenizáló zsarnokság elleni harc frontjába állhatok be. Elméleti beállítottságomnál fogva — az előbb említett — kettős kisebbségi helyzetből származó megpróbáltatások elméleti értelmezésére is törekedtem. Egy korszerű önismeret, egy, a mai követelményeknek megfelelő nemzetiségtudomány kidolgozását kezdeményeztem. E vállalkozásban világszerte kibontakozott „etnikai reneszánsz” ösztönözte szakirodalomból is merítettem, és azokat a kapcsolataimat is hasznosíthattam, amelyeket a nemzetközi szociológiai társaság etnikumközi kapcsolatokat kutató csoportjának tagjaként alakítottam ki. Mindezekkel szerves egységben feladatomnak tekintettem és tekintem, hogy az egykori román nemzeti mozgalom tanulságait a magyar közvélemény számára közvetítem. Évekkel ezelőtt „peremjelenségként” határoztam meg magam, s ezzel azt kívántam jelezni, hogy a kultúrák közötti érintkezést, a termékenyítő kölcsönhatásokat akarom elősegíteni. Ebben a szellemben több kötetet is összeállítottam, s ezekben a román művelődés és közelet néhány kiemelkedő személyiségét (C. Dobrogeanu-Gherea, Vasile Goldiș, C. Radulescu-Motru) mutattam be.

— *Az általuk hirdetett eszmék és a jelen romániai valósága között észlelhető-e megfelelések, esetleg...*

— Be kell vallanom, hogy keserű tapasztalataim és a szakosodás folyamán szerzett ismereteim sem vértettek fel annak az előre látására, ami a nagy változások után, illetve azok menetében az etnikumközi viszonyok (konkrétan: nálunk a román—magyar viszony) területén történt és történik. A valóság alaposan rácafolt a várakozásokra és a reményekre. A testvériesülés eufóriája átmenetinek bizonyult, s a totalitarizmus romjai között a nacionalizmus démona kezdett mind gátlástalanabban garázdálkodni. Igaz, a demokratizálódás folyamata szabad utat nyitott a jogos nemzetiségi igények hangoztatásának, ám ugyanakkor több országban is olyan centrifugális erők, olyan konfliktusok törtek felszínre, amelyek — véres pogromokig menően, s a polgárháború rémét is felidézve — éppen a jogállamiság, a pluralista, tehát a mindenfajta másságot elfogadó demokrácia felé irányuló fejlődést veszélyeztetik. Az etnokrácia s a fasisztoid mozgólódások újra kísértenek tájainkon, a sztálinizmus idején a hibernálás állapotában tartott idegengyűlölet és antiszemitizmus ma szinte akadálytalanul mérgezik a tudatokat és a lelkeket. A diktatúrák — a nemzetköziség leple alatt — tolerálták, időnként bátorították a sovinszta áramlatokat, de — manipulálhatóságuk végett is — ellenőrzésük alatt tartották őket. Ma ez a kontroll megszűnt, ám a — legkülönbözőbb érdekeket szolgáló — manipuláció fékevesztetten működik. Ezt ama körülmény is elősegíti, hogy több, az előző korszakban tabu alá került „kényes” kérdés manapság artikulálhatóvá vált. Romániában például agitálni, tüntetni lehet az észak-bukovinai, a besszarábiai románok mellett.

A tömegszenvedélyek felkorbácsolásával — a régi recept szerint — bűnbakokra lehet áthárítani a súlyos gazdasági bajok miatt felgyűlt elégedetlenséget. A nacionalista diverzió tehát figyelemelterelő fogásként változatlanul bevált, s arra is alkalmasnak bizonyult, hogy segítségével régi előjogokat és hatalmi pozíciókat lehessen védeni. Tény továbbá, hogy az etnikai-nemzeti ellentétekben gyakran évszázados sérelmek, traumák emlékei, utóhatásai sűrűsödnek. Félelmetes, hogy a kelet-európai térséget elborító gyűlölethullámban egyrészt régi/új szociális igazságtalanságok is feszülnek, másrészt olyan elfogultságok, ellenségeképek, fanatizmusok és bosszúvágyak törnek felszínre, amelyekről már azt hittük, hogy földré-szünkről réges-rég eltűntek.

— *Manapság ismét sok szó esik — különösen a magyar—román együttélés vonatkozásában — a humanizmusról. A hetvenes években megjelent méltán népszerű könyvedben (A humanizmus viszontagságai, Kriterion) elméleti igénnyel és a rád jellemző alapossággal fejtetted ki nézeteidet erről az alapvető erkölcsi-emberi értékről. Az évek múltával azonban egyre fontosabb helyet kapott etikai vételetű írásaidban a „kisebbségi humanizmus” gondolata. Bizonyára nem véletlenül...*

— A „kisebbségi humanizmus” viszontagságai a fentebb vázolt körülmények között bizony nem egyszer tragikus jelleget öltöttek. Ezekkel azután nem csupán szerzőként, hanem — a belőlük adódó megpróbáltatások révén — szenvedő alanyként kellett szembesülnöm. Egyébként, említett könyvem magyar nyelvű változata egy előbb románul megjelent munkának, amelynek címe *A prométheuszi eszmény* (1970). Oldalain a tudomány s az értelem jegyében fellépő, új értelmű humanizmust szorgalmaztam, s az embert legfelső értéknek tekintő irányzatok közötti párbeszédet sürgettem. Mifelénk ez abban az időben még elég nóvumnak számított, és feltétlenül a sztálinizmus embertelen üzelmei, az öntelt, kizárólagos doktrinerség ellen irányult. A könyv azonban nem volt bizonyos kritikátlan derűlátástól mentes, s ezt a felhőtlen optimizmust a tűzlopó emberbarát titán legendája, a technikai fejlődést elindító Prométheusz-mitosz jelképezte. A hozzánk is begyűrűző tudományos-műszaki forradalom hatása alatt a többszólamú humanizmus távlatait felette bizakodóan vázoltam fel, de nem jeleztem kellő nyomatékkal, hogy a technikai haladás számos veszélyt rejt magában. Nem ismertem még fel, hogy a közelgő századvég humanizmusa — többek között — a természet, az emberi környezet határozott védelmét is igényli.

A magyar változat címe már gyarapodó kételyeimet, sokasodó kritikai fenntartásaimat jelezte, s ezek a társadalmi perspektívákra is vonatkoztak. Tartalmilag azonban még nem tudtam a szükséges fordulatot megvalósítani. Ezt csak *Az ezredforduló kihívása* című könyvemben (1986) közelítettem meg. Szemléletváltást fejezett ki viszont, hogy új fejezetet iktattam be, s ebben a „kisebbségi humánomot” elemeztem.

— *Mi indokolta, mi tette ezt időszerűvé, hisz a két világháború közt Kós Károly, Makkai Sándor, Kacsó Sándor és mások a transzilvanizmus eszme körébe ágyazva kifejtették a kisebbségi etika akkori lényegi összefüggéseit?*

— A váltás kettős vonatkozású. Egyrészt a humanizmus általános értelmezését a kelet-európai térség, illetve Erdély dimenzióira terjesztettem ki, másrészt a két világháború közötti kisebbségi eszmevilágot — régebbi szűkkeblű megítélésekkel szakítva — árnyaltabban és több empátiával értékeltem. Rá kellett ugyanis döbennem arra, hogy a nemzetiségi státus nem küszöbölte ki a kisebbségi helyzettel összefüggő, mind súlyosbodó hátrányokat, hisz napról napra egyre erősebben jelentkezett a román nacionalista politika, amely új és új, illetve régről ismert diszkriminációs intézkedéseket hozott.

Ez a felismerés viszont számomra is új megvilágításba helyezte az 1918—1940 között megfogalmazást nyert — transzilván ihletésű — eszméket és irányzatokat. A „Jelki impérium”, a népszolgálat, az önismeret, a kisebbségi etika örökségére, arra a hagyatékra gondolok, amelyet Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Kacsó Sándor, Tavasz Sándor, Jancsó Béla, Mikó Imre és Venczel József neve fémjeleznék. Ez a tradíció valamikor elsüllyedt földrészként emelkedett ki a mesterségesen is előidézett feledés mélységeiből, hogy a romániai magyar identitás és művelődés önvédelmét eszmeileg és morálisan aládúcolja. Örülök, hogy e hagyomány feltámasztásához, újraértékeléséhez az elsők között hozzájárulhattam.

Ma már szabadon vallhatjuk, hogy a nemzetiség, a kisebbség a nemzet részét alkotja. Ez azonban nem jelentheti a — különben is évszázados előzményekre támaszkodó — erdélyi művelődés sajátos arculatának a feladását. Bizonyos korszerű transzilvanizmus vagy poszt-transzilvanizmus továbbra is funkcionálisnak, tehát értékörzőnek és értékalkotónak bizonyulhat. A régi/új kisebbségi humánus — érzésem szerint — nem vesztette el az érvényét. Újabb viszontagságaihoz tartozik azonban, hogy manapság — valaminő szenttelen modernséggel és elvont szabadságeszménnyel ellentétezve — ismét elutasító kritikával kell megbirkóznia.

— *Humánusról, etikáról beszélve, kénytelen vagyok ismét felidézni egykori egyetemi előadásaidat. Emlékszem, etika kurzuson nem győzted eléggé hangsúlyozni, belénk sulykolni az igazság/igazságosság melletti okos kiállás, identitásunk megőrzésének és a közösség vállalásának a fontosságát emberi-értelmiségi habitusunk kialakításában. Különösen a felelősségről*

beszéltél nekünk sokat, a felelősség áthárításának századvégi mechanizmusait taglaltad élményszerűen, nagy hozzáértéssel. Engem különösen megragadott az a gondolat, hogy volta-képpen nincs mód kibújni a felelősség alól, mert a hallgatás, az elhallgatás, a lapulás sem üdvözítő, hisz — Babitscsal szólva — „vétkesek közt cinkos aki néma”.

— Hosszú időn át inkább fölényesen és — tegyem hozzá — felületesen kezeltem azokat az irányzatokat, amelyek az erkölcsi tökéletesedéstől, valaminő morális megújulástól várták a társadalmi viszonyok jobbulását. Bízom abban, hogy a termelési-társadalmi viszonyok átalakítása életre hívja majd azt az „új embert”, akinek arculatát a szolidaritás, a becsületesség, az igazságosság, általában a humánus jellemzi. A dogmatikus szendergésből való ébredés során, a sztálinizmus szörnyű bűnei kiváltotta erkölcsi felháborodásom tudatosította bennem, hogy a marxizmus — többek között — az erkölccstannal is adósunk maradt. Ezt a felismerést aztán a Lukács-iskola nyomatékos etikai érdeklődése serkentő tényezővé alakította át. Magam is az erkölcsi problematika felé fordultam. Sokat foglalkoztatott és foglalkoztat a felelősség, a szabadság morális vetülete, és mindezekről a gondokról, törekvésekről már *A filozófia műhelyében* című interjúkötetemben (1978) található szövegem is beszámol. Most csak azt szeretném — visszapillantva — hangsúlyozni, hogy az etikával való intenzívebb foglalkozásomat (ebbe több éven át előadott egyetemi kurzusom is beletartozik) ugyanaz a dogmatikusellenesség fűtötte, mint amely nemzetiségtudományi kezdeményezésemet is áthatotta.

A nekivadult beolvasztó politika, majd a tömeges kivándorlás idején valaminő erkölcsi „no pasaran” jegyében igyekeztem helytállásra készíteni. Ebből a szempontból értékeltem nagyra a fiatal csikszeredai etnológusok magatartásában jelentkező éthoszt is. Vitatkoztam és vitatkozom az időközben „kommunikációs antropológiai munkacsoport”-ként pozundra lépett kutatókkal (éppen az értelmiségi szerep kérdésében), de erkölcsileg mintaszerűnek éreztem, hogy itthon maradtak, tanultak, dolgoztak, és igyekeztek lépést tartani a világgal.

— *Én változatlanul hiszem, hogy a kultúrának, a művelődésnek erkölcsnemesítő ereje (is) van, és hogy minél műveltebb egy társadalom, annál nagyobb az esélye annak, hogy az emberek társadalmi-közösségi életük megszervezésében nagyobb figyelmet szentelnek arra, hogy tisztelgetben tartsák egymás méltóságát.*

— Életérzésemet ma felette negatívan befolyásolja, hogy körkörösén egy mély erkölcsi válságtól megromlott környezetben vagyok kénytelen létezni. A sztálinizmus, s annak egyik legocsmányabb változata, a Ceauşescu-féle zsarnokság legnagyobb bűnei közé tartozik az a morális fertő, amelyet maga mögött hagyott. Ez a diktatúra a megalkuvás, a szolgálalkúság, a nyereszkesedés, a korrupció, a végletes gyávaság és önzés visszataszító tényezete volt. Amíg szinte az egész társadalom szembefordult vele, jellemromboló hatása nem volt olyan mértékben érzékelhető, mint bukása után, amikor a nagy szolidaritás felbomlott. Helyét a bosszú, kölcsönös gyűlölködés, a fojtogató bizalmatlanság, a farkasindulatok tobzódása foglalta el. Baljós ördögi kör alakult ki. Az általános erkölcsi válság nagymértékben akadályozza a gazdasági talpraállást, mérgezi a léghört, feszültséget halmaz fel a különböző rétegek, csoportok, etnikumok viszonyában, s ez az egész komplexum tovább mélyíti az említett krízist. Rettenetes nehéz, szinte lehetetlen is ebből a circulus vitiosusból kitörni, de abban biztos vagyok, hogy valamilyen erkölcsi fordulat nélkül az ország, sőt az egész régió katasztrófa felé tart. Ebben a fenyegető perspektívában az egyházakra kivételes szerep vár.

— *Vagyis mindenekelőtt önmagunkkal kéne megküzdeni, erkölcsileg megtisztulni? Új értékrend kialakításának a szükségét érzem, melyben — egyebek közt — a másik embernek előkelő hely biztosíthatnák. Kölcsönös tisztelet nélkül nemigen fog menni.*

— Az említett erkölcsi válság előzményei és következményei jelentős mértékben lelki természetűek. Az egyszerűsítő redukcionista értelmezések jórészt figyelmen kívül hagyták a lelki, a tömegeket mozgató érzelmi mozzanatokot. Megelégedtek a gazdasági determinizmus kínálta magyarázatokkal. Ezek nyilván nem kielégítőek. Képtelenek az embereket sarkalló

indítékokat a maguk összetettségében megragadni. Innen az erkölcsstani megközelítésekkel összefonódó pszichológiai elemzések nélkülözhetetlensége. Már elég régen szükségét éreztem az ilyenfajta analíziseknek. Az első ösztönzést talán az antifasiszta népfront egykori német sajtómenedzserétől, Willi Münzenbergertől kaptam, aki — részben szakítva a Komintern hivatalos téziseivel — a tömeglélektan segítségével vizsgálta a hitlerista propaganda óriási hatékonyságának a titkát. Akár hiszed, akár nem, amikor 1944 novemberében Pestről a buchenwaldi koncentrációs táborba deportáltak, indulás előtt a vagonban kiselőadást tartottam a pánik pszichológiájáról, hogy magamat és sorstársaimat legalább ettől az önpusztító veszélytől megóvjam.

— *Tömeglélektani, mélylélektani kérdésekkel is behatóan foglalkoztál. Milyen következtetésre jutottál?*

— Amikor évtizedekkel később a térségünkben endémikusan jelen levő, majd konfliktusokban, véres incidensekben kirobbanó nacionalizmusokat kezdtem tanulmányozni, olyan irracionális jelenségekbe, szenvedélyekbe, már-már atavisztikus előítéletekbe, ellenségekbe ütköztem, amelyeket csak a (mély)lélektan, a társadalompszichológia bevonásával lehetett valamiképp fogalmak alá vonni. Például a zsidók nélküli antiszemitizmus fellépése is csak a pszichiátria közreműködésével közelíthető meg némiképp.

Ezért találtam eszmei támaszra Bibó István munkáiban, hisz ő a szünni nem akaró etnikai torzsalkodások kiváltó okainak boncolgatásában a kollektív neurózisokat, alacsonyabbrendűségi komplexusokat messzemenően tekintetbe vette. Nagy jelentőséget tulajdonított az egész nemzeteket hatalmába kerítő félelemnek, és számolt a jellemeket torzító hatásával. A térségünk országait meghatározó nyomorúságról készített látéletében a közösségi hisztériák alapvető szerepét is kimutatja. Ebben a vonatkozásban sokat tanultam még Maxime Rodinsontól és Joseph Gabeltől, akik az antiszemitizmus és a sztalinizmus pszichopatológiájában megbízható kalauzaimnak bizonyultak.

— *Az erdélyi román—magyar viszony mostani megromlását — hogy e térség más etnikai közösségei közötti elmérgesedett viszonyról most ne beszéljünk — hogyan magyarázhatnánk meg?*

— Ha az elmélet síkjáról a gyakorlat rögzös, csapdákkal teli mezejére lépünk, kétségtelen számomra, hogy például a román—magyar viszony — fájdalom — most nem kifejezetten jó irányba mutató alakulását, a tömegszendélyek fellángolását, a makacs és hamis ellenségek mérgező hatását csak az etnopszichológiai, a nemzetkarakterológiai és az imagológiai kutatások eredményeinek a megvilágításában érthetnénk meg. Persze, a megértés sohasem azonos az illető jelenség elfogadásával. Evidencia továbbá számomra, hogy a politikai döntésekben, az etnikumközi viszonyok jobbítását célzó stratégiák kialakításában súlyos hibákra vezethet, mint ahogy vezetett is, ha a másik fél lelkiállapotával nem számolunk eléggé, és toleranciájának adott fokát nem vesszük — a realizmus jegyében — tekintetbe. A jó politizáláshoz megfelelő adag empátiára is szükség van.

— *A „szocializmus” éveiben, évtizedeiben az értelmiségről ajánlatos volt visszafogottan és nem éppen elismerően írni, beszélni. Könyveidből, előadásaidból tudom, hogy te merőben másképp vélekedtél erről, ami természetes is, ha arra gondolunk, hogy minden korban az értelmiség volt a legproblémaérzékenyebb, a fennálló rendhez a legobjektívebben, tehát egyszerűsmind kritikusan viszonyuló társadalmi kategória. Véleményed szerint milyen szerepe volt az értelmiségnek a térségünkben bekövetkezett tektonikus mozgások előkészítésében, és a későbbiek folyamán?*

— A romániai forradalom után közölt egyik első írásomban a cselekvő írástudók tegnapi és mai feladatait feszegettem. Régebbi értelmiségyszociológiai vizsgálódásaimhoz is kapcsolódva, mindenekelőtt kritikai funkciójukat emeltem ki. Azokat méltattam, akik — Vaclav Havelhez hasonlóan — nem tudtak, de nem is akartak tovább „hazugságban élni”. A magyarországi *Demokratikus Ellenzék*, a csehszlovák *Charta '77*, a lengyelországi *KOR*

soraiban az „igazságban való élés” minden kockázatát vállaló és megszenvedő írástudók érdemeit hangsúlyoztam. Nem feledkezhettem meg azonban a törvényesség határain belül bíráló, reformokat szorgalmazó, a hatalmi struktúrákat lazító értelmiségiekről sem, hisz ők alkották a többséget, és erőfeszítéseik a nagy változást előkészítő tényezők közé számíthatók. Noha sorsukat manapság gyakran és sok helyütt „a mór megtette kötelességét, a mór mehet” alapján jellemezhetnénk, teljesítményüket — meggyőződésem szerint — a krónikák megfelelő módon fogják számon tartani.

Ez a visszapillantás arra is alkalmat nyújt, hogy a romániai magyar értelmiségi ellenállás néhány fegyvertényét immár a nagy nyilvánosság előtt értékeljem. Az *Ellenpontok* című szamizdat kiadványról és a *Limes* elnevezésű vitaköréről van szó. Tagjai — minden hatalmi és ideológiai mezőn kívülhelyezkedve, s a legalitás kereteit áttörve — vették fel a harcot az egyneműsítő politikával. Befolyásuk viszonylag szűk körre korlátozódott, ám akciójuk eszmei-erkölcsi szempontból példaerejű volt.

A mi körülményeink között sem tagadható, nem lekicsinyellhető a romániai magyarság kultúráját és önazonosságát — a meglévő nemzetiségi intézményhálózatban — védelmezők, ösztönzők szerepe. Állami alkalmazottak lévén, nekik is dacolniuk kellett a totalitárius gépezet roppant nyomásával, a szekuritátéval, a besúgókkal, a lakájlakó behódolókkal, akik az anyanyelvű kultúra megfojtására fogtak össze. Erkölcsi kiállásukat gyakran a távlatvesztés, a demoralizálódás gyengítette, a tömeges kivándorlás pedig soraikat apasztotta és harci készségüket csökkentette. E handicapek ellenére szerkesztők, írók, lelkészek, kutatók, tanárok és kultúrmunkások kitaró, gyakran néma, de többnyire áldozattal járó munkásságának köszönhetően, az erdélyi magyarságnak sikerült önmagát, nyelvét és művelődését megőriznie.

— *Az 1989-es decemberi események után milyen változások észlelhetők az értelmiség társadalmi szerepében?*

— A forradalom első évfordulóján folytatva ezt a retrospektívát, számomra is nyilvánvaló, hogy régióink viszonylatában az értelmiség vezető pozíciókba került. Könyveimben többnyire sok fenntartással kommentáltam az értelmiség vezető szerepéről szóló felfogásokat. Egyrészt tudtam, hogy a hatalom tényleges birtokosai nem e rétegben keresendők, másrészt — Platon óta — az államvezetőkkel átminősült filozófusok utópiájában sem nagyon bíztam. Most azonban a pártállami rendszer, a nőmenklatúrák eltűnésével több országban tényleg kiemelkedő írástudók kerültek az élre. Gondoljunk ismét Vaclav Havelre, de Göncz Árpád példája is ugyanezt a tendenciát fejezi ki. Ilyeténképp nem tartom túlzásnak, ha egyes szerzők kifejezetten az értelmiség jelenlegi dominanciájáról értekeznek. Kétségbevonhatatlan, hogy az új politikai elit nagyjából e kategóriából származik.

— *Az értelmiség dominanciáját, élre kerülését elkerülhetetlennek látod, vagy pusztán véletlennek érzed?*

— Ez a fejlemény szükségszerűen következik abból, hogy rendszerint az értelmiség fogalmazta meg a nép sérelmeit és aspirációit, s tehette ezt azért, mert főként tagjai voltak a szavak, szövegek és jelképek hatékony közvetítéséhez szükséges tapasztalatok és technikák birtokában. Többnyire ők rendelkeztek ama képességgel is, hogy mások helyzetével azonosulva, vágyaiknak és céljaiknak meggyőző módon hangot adjanak. Ezek nem könyvszagú tételek, hanem a romániai magyar közéletben is megfigyelt jelenségek. Hivatkozhatok e tekintetben Sütő András, Tőkés László, Domokos Géza, Szöcs Géza és mások példájára.

Persze nálunk is kérdés, hogy valójában milyen feladatokat lát majd el ez az elit? Magára veszi-e a „kapitalizmus (újra)építése élcsapatának” a hivatását? Mikor adja majd át helyét egyrészt az új birtokos polgárságnak, középosztálynak, másrészt a profi politikusoknak? Kénytelen lesz-e, avagy önszántából alakítja át magát szakértelmiséggé? És végül: meddig lesznek hajlandók az alkotók idejüket és energiájukat szinte kizárólag gyűlésekre, szervezésre, politikai csatározásokra fordítani?

— *Nem próbálsz megjósolni?*

— Nem kívánok, de nem is tudnék jóslatokba bocsátkozni. Bizonytalan prognózisok helyett elégedjünk meg most néhány tendencia jelzésével. Évek óta érvényesül egy olyan kritikai, sőt-elutasítást hordozó vélemény, hogy lejárt az „egyetemes értelmiség” ideje, vége már annak a szakasznak, amelyben az értelmiségi kaszt és felkent papjai öntelten értékeket proklamálnak, s irántuk feltétlen engedelmisséget követelnek. Jean-François Lyotard és posztmodern követői már nem elégednek meg a régebbi, például Pierre Bourdieu vagy Helmuth Schelsky-féle bírálatokkal, amelyek az írástudói küldetések, szerepjátásuk gyakran öns motivációit fedték fel, hanem azt az értelmiségit temetik, aki valamely „egyetemes alannal” azonosulva, annak képviselőjeként lépett fel. A nagy víziók és utópiák csődje után térségünkben különösképp a csalódás, a kiábrándultság másnapos közérzete uralkodott el, s ez a hangulat természetesen Erdélybe is begyűrűzött. Terjesztői nem elégszenek meg a szakértői státus kizárólagos igazolásával, hanem visszamenő hatallyal is — a nemzetiségi elkötelezettséget, a népszolgálatot teszik kérdésessé. Persze mindenféle utólagos bírálatnak, szemléletváltásnak megvan a maga létjogosultsága, főleg, ha új nemzedékek változó életérzését tükrözi egy olyan kataklizma után, mint amilyent részben mi hagyunk magunk mögött. Biztos, hogy az eszmények és magatartásmoდეlek ki vannak téve az erkölcsi kopásnak, az elrutinosodásnak. Egy még mindig létküzdelmet folytató kisebbség esetében viszont nagyon kockázatosnak, önszerelőnek érzem azt az irányzatot, amely éppen a továbbra is hátrányos helyzetben levő anyanyelvi művelődés hordozóit korszerűtlen, vidékies csoportnak, krédójukat pedig avítottak minősíti.

— *Lehet, hogy befejezésül túl sokat kérek, de csak neked fogalmazhatok meg egy ilyen elméleti-szociológiai jellegű kérdést. Leírnád röviden a romániai magyarság (kisebbség) szellemi önéletrajzát a többségi románsággal való egymásmellettségben?*

— Már előző válaszom utolsó része némi bepillantást enged az erdélyi magyarság tudat- és lelkiállapotának viszontagságos metamorfózisába. Kérdésed túl igényes. Igen nehéz volna ezt a „szellemi önéletrajzot” felvázolni. Gondoljuk csak meg, több mint hét évtizedes curriculum vitae-ről lenne szó. Vegyük számításba, hogy csak viszonylagos egységben megnyilvánuló szellemiségről lehetne beszámolni. A romániai magyarság — a közös nevezőt biztosító kisebbségi sors ellenére — belsőleg, több ismérv alapján is differenciálódó népcsoport volt, s az is maradt. Nyilván másképpen gondolkodik és érez például a Partiumban, a Székelyföldön, vagy valamelyik szórányvidéken élő ember. A szellemi portré egyébként is főként annak az értelmiségnek a nézeteiről, eszményeiről tudósíthat, amely — lyotardi kifejezéssel élve — a kisebbségi nemzetrészben vélte a szószólói funkciójához nélkülözhetetlen „egyetemes alanyt” megtalálni. Ez az eszmei-politikai képviselő viszont sosem volt, nem is lehetett homogén természetű.

Ezek előrebocsátásával emlékeztetnék arra, hogy a trianoni határokon kívül rekedt magyarság tudata 1918 után — túlzás nélkül — sokkolt állapotba került, hisz a főhatalom változása következtében anyanemzetétől elszakadt. A kisebbségi lét kényszerűségével szembeesülve, sokáig nem tudta, nem is akarta a tényeket tudomásul venni. Traumatizáltan, megkésve, de sohasem végleges jelleggel tudott csak új helyzetébe belenyugodni. Hosszú időn át ábrándozott, a régi időket idézte fel, s azok visszatérésében reménykedett.

A drámai módon megváltozott valóság tudomásulvételét, s egy új identitás keresését fejezte ki a transzilvanizmus megjelenése. Megfogalmazói természetesen értelmiségiek voltak (Kós Károly, Kuncz Aladár és társaik), akik nemcsak elfogadták a kisebbségi sorsot, hanem szellemi hivatássá, erkölcsi küldetéssé igyekeztek azt átminősíteni. Az erdélyi gondolat s a tőle elválaszthatatlan humánium az itteni hagyományos toleranciára, három nép több évszázados együttélésére és művelődéseik termékenyítő kölcsönhatásaira hivatkozott. Az új önazonosságot e tényezőkből ötvözte egybe. Nyilvánvaló, hogy a vállalkozás sok tekintet-

ben egy megszépített múlt mítoszából vagy álmokból táplálkozott. Jellemző, hogy a magyarságon kívül nemigen kapott visszhangot.

— *Engedd meg, hogy közbevetőleg — a fentebbieket mintegy igazolandó — idézzek Kós Károly Erdélyéből: „... Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is, de ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel és végső siker nélkül. Ellenben, a három együttélő kultúra tudattalanul állandó és soha egészen meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságai ellenére is tipusosan erdélyivé tegyék. Más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi. Más a királyföldi szász, mint a németországi német, és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli, fizikumban is más, de mentalitásában éppen az. És ha megmaradt a román románnak, a szász németnek, és a magyar és székely magyarnak, egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmásíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az élettel való közös küzdelem közös formái determináltak. Ez a megnyilvánuló közösség éppen az a speciális erdélyi psziché, amit egyik erdélyi népnek Erdély határain kívül való nemzettestvére sem értett és érthetett meg soha.”*

Hanem ez a kissé romantikus kép sajnos már jó ideje a múlté...

— A két világháború között kialakult kisebbségi tudat jórészt sérelmi tudat volt, de legjobb képviselői révén mindig a román demokratikus erőkkel való együttműködést kereste. Az együttélés etikáját gyöngyözte ki magából. Az is előfordult, hogy egyik legelhivatottabb ideológusa (Makkai Sándor) cserbenhagyta. A tragikum — színre lépésének pillanatától kezdve — kísérőjévé szegődött, és gyakran megtörtént, hogy sokan elfordultak tőle, mert úgy érezték, a kisebbségi lét már nem emberhez méltó. 1940—1944 között csak a dél-erdélyi magyarságnak kellett kisebbségi tudattal élnie. Ezzel egyidejűleg az észak-erdélyi románság találta magát ismét a kisebbségi helyzettel járó megpróbáltatásoknak kiszolgáltatva. Ily módon a történelem különös tapasztalatcserét tett lehetővé, ám az események — sajnos — azt tanúsítják, hogy azok, akik egymást felváltva kisebbségekké váltak, keserű tapasztalataikból nem sokat tanultak.

Külön kell említenem a zsidóság tragédiáját, hisz hol a magyarsággal, hol a románsággal kellett a diszkriminációban, az elnyomásban osztoznia. A kettős kisebbség terhe aztán elviselhetetlenné vált, s a holocaust végül is pusztulásba sodorta a magyar anyanyelvéhez és kultúrájához többségében ragaszkodó népcsoportot.

A második világháború után — a nemzettudat négyéves intermezzójának lezárulásával — új távlatok és várakozások vonzásában, a romániai magyarság a *nemzetiségi tudatban* vélt új identitást igazoló fogalmi fogódzót találni. A teljes egyenjogúság megvalósítását, a nemzeti elnyomás megszüntetését, s a népek testvériségét hirdető új rend kezdetben ígértesnek mutatkozott, de az iránta való bizalom — bizonyos idő elteltével — ismét illúzióknak bizonyult. A derús perspektívák hatására úgy tűnt, a kisebbségi múlt és a hozzá tartozó eszmeiség végérvényesen a tegnapiaké lett. A transzilvanista örökség is méltánytalan verdikumok áldozatává vált.

A román államszocializmus és a beolvasztó ármány kendőzetlen megnyilvánulása véget vetett az egyenjogú nemzetiségi léthez fűzött reményeknek. Az egyneműsítő önkényuralom szörnyű nyomása alatt a romániai magyarság több vonatkozásban is rendkívül hátrányos helyzetbe került. Léte veszélyeztetettebb volt, mint 1940 előtt. A művelődését fenntartó értelmiség egy része visszanyúlt az erdélyi gondolathoz, s a múlt többi, ugyancsak a túlélésért elősegítő hagyományához. A népszolgálat, az önösszeszedés és a szociográfiai-szociológiai fogantatású önismeret hagyatéka feltámadt, hogy korszerűsített változatokban az elnemzetlenítéssel szembeni küzdelmet táplálja, újraalapozza. Elégtétel számomra, hogy ezt az új önrevíziót, s ezt a reneszánszt az elsők között támogathattam.

Bármilyen ösztönző volt is a belső önösszeszedés, a homogenizálás gőzhengerét nem lett volna képes megállítani. A szinte kilátástalannak mutakozó helyzetben a nemzethez való tartozás új megfogalmazást nyert evidenciája hatékony segítséget nyújtott. Az anya-nemzet kormányzatai részéről megnyilvánuló fokozódó figyelem, támogatás és felelősség-vállalás, valamint az a felismerés, hogy a kisebbség, a nemzetiség a (kultúr)nemzet részét alkotja, a kettős, illetve a hármas kötődés tudatát erősítette. Ez azt jelenti, hogy 1. a romániai magyarság ragaszkodik önazonosságához; 2. meg akarja szilárdítani kapcsolatait az egyetemes magyarsággal; 3. e törekvésekkel szerves egységben, a román állam lojális polgáraként kívánja kivenni részét az egész ország közös problémáinak a megoldásából.

A forradalom után az egyneműsítés politikája lekerült a napirendről, ami természetesen nem jelenti azt, hogy erre törő erők már nem működnek. A kisebbségi-nemzetiségi tudat válsága, amely a tömeges kivándorlásban is megnyilvánult és tetemes károkat okozott, ugyancsak nem szűnt meg. A tömegszennvedélyként, tömegmozgalomként is jelentkező román nacionalizmus, egyes magyar szélsőséges megnyilvánulások, a balkanizálódás során degradáló helyzet, az újabb incidensek lappangó veszélye stb. állandó traumatizáltságot okoz.

A romániai magyarságnak körkörös anómiás közegben kibontakozó küzdelme — a demokratizálódás és az európai integrálódás távlatában — hatalmas alkotó energiákat is felszabadított. A közélet, a művelődés különböző területein fiatal tehetségek emelkedtek ki. Reményteljes kezdeményezések születtek, ígéretes önszervezkedés folyik, s így a sok gond és baj közepette, ezek ellenére — a jövő biztatónak mutatkozik.

ANISZI KÁLMÁN

SALLÓ ISTVÁN FAFARAGÁSA